

11. Rezny`chenko N. V. Modely` gosudarstvenno-chastnogo partnerstva. Zhurnal «Vestny`k Sankt-Peterburgskogo uny`versy`teta. Sery`ya “Menedzhment”». Vypusk 4, 2010. – S.58 – 83.

12. Ajrapetyan M.S. Zarubezhnyj opyt y`spol`zovany`ya gosudarstvenno-chastnogo partnerstva [Elektronny`j resurs]. – Dostupny`j z: <http://www.ppp-russia.ru/analitica/item-1.html>

13. Simson O. E. Pravova model` derzhavno-pry`vatnogo partnerstva yak instrument garmonizaciyi publiczny`x i pry`vatny`x interesiv v innovacijnij strategiyi Ukrayiny` : avtoref. dy`s. ... d-ra yury`d. nauk : 12.00.04, 12.00.03 / O. E. Simson ; Nacz. yury`d. un- t im. Yaroslava Mudrogo. – Xarkiv, 2015. – 42 s.

15. Shary`nger L. Novaya model` y`nvesty`cy`onnogo partnerstva gosudarstva y` chastnogo sektora / L. Shary`nger // Rossy`jsky`j ekonomy`chesky`j zhurnal. – 2004. - #9/10. – S. 41-52.

Рецензент: Балджи М.Д., д.е.н., професор кафедри економіки та управління національним господарством Одеського національного економічного університету

22.04.2015

УДК 330.33

Шатненко Катерина

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ ЦИКЛІЧНОГО РОЗВИТКУ ПРОМИСЛОВОГО КАПІТАЛУ

У статті розглядаються основні теоретичні розробки щодо циклічного розвитку промислового капіталу. Показано головні особливості промислового циклу, розкрито його зміст. Досліджені різноманітні механізми впливу на розвиток економіки, що були запропоновані видатними вченими. Обґрунтована необхідність становлення вітчизняного промислового капіталу за допомогою оновлення основного капіталу на базі передових технологій. Це має стати ключовим інструментом формування промислового циклу, який являє собою шлях розвитку капіталістичного виробництва. Виділені ключові моменти, які є корисними для розробки теоретичного підходу до дослідження вітчизняного промислового

капіталу. Вказані проблеми, що характеризують його незрілість. Показана необхідність структурної перебудови виробництва. Для стимулювання становлення промислового капіталу в Україні ключова роль відводиться взаємодії держави та бізнесу.

Ключові слова: промисловий цикл, промисловий капітал, теорія М. І. Туган-Барановського, кейнсіанська теорія, довгі хвилі М. Д. Кондратьєва, хвилі інновацій Й. А. Шумпетера, концепція технологічних укладів С. Ю. Глазьева.

Шатненко Катерина

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ИССЛЕДОВАНИЮ ЦИКЛИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ ПРОМЫШЛЕННОГО КАПИТАЛА

В статье рассматриваются основные теоретические разработки циклического развития промышленного капитала. Показаны главные особенности промышленного цикла, раскрыто его содержание. Исследованы различные механизмы воздействия на развитие экономики, которые предложены выдающимися учеными. Обоснована необходимость становления отечественного промышленного капитала посредством обновления основного капитала на основе передовых технологий. Это должно стать ключевым инструментом формирования промышленного цикла, который представляет собой путь развития капиталистического производства. Выделены ключевые моменты, которые являются полезными для разработки теоретического подхода к исследованию отечественного промышленного капитала. Указаны проблемы, характеризующие его незрелость. Показана необходимость структурной перестройки производства. Для стимулирования становления промышленного капитала в Украине ключевая роль отводится взаимодействию государства и бизнеса.

Ключевые слова: промышленный цикл, промышленный капитал, теория М. И. Туган-Барановского, кейнсианская теория, длинные волны Н. Д. Кондратьева, волны инноваций Й. А. Шумпетера, концепция технологических укладов С. Ю. Глазьева.

Shatnenko Kateryna

THEORETICAL APPROACHES TO THE STUDY OF CYCLIC DEVELOPMENT OF INDUSTRIAL CAPITAL

The article considers the main theoretical positions which are concerned with the cyclic development of industrial capital. There are shown the main features of the industrial cycle, its contents were revealed. Various mechanisms of influence on the economy, which were offered by outstanding scientists, have been examined. It is concluded that the establishment of domestic industrial capital should be done by capital renewals which are based on advanced technologies. It will be a key instrument of forming industrial cycle, which is the way of development of capitalist production. It is reported that some points can be useful for developing special theoretical approach to the study of domestic industrial capital. Special attention was paid to the necessity of re-structuring of production. It is stressed that a key role in stimulation of the formation of industrial capital in Ukraine should belong to the interaction between government and business.

Keywords: industrial cycle, industrial capital, the theory of Tugan-Baranovsky, Keynesian theory, Kondratiev's long waves, Schumpeter's waves of innovations, Glazyev's concept of technological structures.

Постановка проблеми. Промисловий капітал з моменту свого становлення розвивався досить неоднорідно. Об'єктивною формою його функціонування стала циклічність. Не дивлячись на унікальність кожного циклу, вони відбуваються з певними закономірностями. Сучасні промислові цикли зазнають впливу багатьох зовнішніх факторів, деякі прояви фаз циклу виявляються дещо модифікованими. Промисловий цикл містить у собі множину взаємопов'язаних елементів, співвідношення та взаємодія яких є запорукою здатності промислового капіталу до самовідтворення. Вітчизняний промисловий капітал є незрілим. Варто розуміти, що на сучасному етапі становлення вітчизняного промислового капіталу виконання рекомендацій, розроблених для країн з розвинутим капіталістичним виробництвом, може виявитися даремним або навіть шкідливим для української економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам економічного зростання та антикризового регулювання присвячено достатньо широке коло досліджень. Вітчизняні вчені, як, наприклад, Чухно А. А., Амоша О. І., Бажал Ю. М., Кононенко М. П. та ін., розглядали проблеми використання досягнень науково-

технологічного розвитку для промислового капіталу. Серед вітчизняних та зарубіжних вчених, що займалися дослідженням циклічності економіки, можна назвати таких: Яковець Ю. В., Козьменко С. Ю., Цветков В. А., Гальчинський А. С., Глазьев С. Ю., Єрохін С. А., Чухрай Н. І., Ілляшенко С. М. Фундаментальний внесок в теорію циклічного розвитку зробили такі видатні вчені: Маркс К., Туган-Барановський М. І., Кондратьєв М. Д., Шумпетер Й., Кейнс Дж. М.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Актуальність проблем виходу з кризи обумовлює інтерес дослідників до цього питання. Тобто, криза, як фаза, що формує цикл, отримує найбільше уваги науковців. Значною мірою були розроблені проблеми сутності періодичних промислових циклів, досліджувалися притаманні фазам циклу ознаки. Проте на задній план було відсунуто висвітлення значимості промислових циклів для суспільного виробництва. Розуміння особливостей промислових циклів дасть змогу робити достовірний аналіз стану економіки, проводити адекватну економічну політику, розробляти здійсненні стратегічні програми.

Постановка завдання. Дослідити теоретичне відображення особливостей розвитку промислового капіталу, з'ясувати сутність та характерні риси еволюції циклічного процесу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Промисловий капітал – це капітал, авансований для виробництва додаткової вартості, який у процесі свого кругообігу перебуває одночасно на трьох стадіях та у відповідних їм формах: на першій стадії здійснюється купівля необхідних факторів виробництва (грошова форма), на другій відбувається саме виробництво (продуктивна форма), тобто створюються товари, а третя стадія являє собою продаж виробленої товарної маси (товарна форма). Промисловий капітал обслуговує сферу матеріального виробництва.

Становлення промислового капіталу на основі машинного виробництва надало його існуванню циклічного характеру. Коли машинне виробництво стає розповсюдженим та досягає певного рівня зрілості, а також коли сформовані відповідні йому умови виробництва, тоді капіталістичне виробництво стає спроможним розширюватися до тих пір, доки вистачає необхідних засобів виробництва та місткості ринку збуту. Застосування машин зумовило вияв суперечності між значно збільшеними

можливостями суспільного виробництва та відносно повільними темпами зростання відповідного попиту на результати виробництва. У результаті виникла криза, що виявилася у перевиробництві. Залучення нової техніки змінює пропорції суспільного відтворення, здійснює вплив на структуру виробництва. Отже, зі становленням промислового капіталу диспропорційність стає постійним супутником капіталістичного виробництва.

На початку формування промислового капіталу циклічність його розвитку деякими вченими ставилася під сумнів, або навіть заперечувалася. Так, Ж. Б. Сей, вважав, що перевиробництво взагалі неможливе, так як завдяки цінам врівноважується споживання та виробництво. Загальний об'єм виробленої продукції забезпечує відповідний об'єм отримуваних доходів. Враховуючи реальний стан економіки, Ж. Б. Сей визнавав, що тимчасово можуть існувати певні диспропорції, проте, на його думку, вони є скоріш випадковістю, так як перевиробництво одного продукту відразу компенсується відповідним збільшенням виробництва інших. Вразливість теорії Ж. Б. Сея виявляється, перш за все, у реальній неспроможності економіки до саморегулювання, що забезпечує їй перебування у постійному стані рівноваги. Перші кроки у дослідженні кризових явищ були зроблені С. Сісмонді, який визнавав періодичність криз. Їх причину він вбачав у суперечності між виробництвом та споживанням. Вчений доводив, що через відставання темпів зростання доходів населення від темпів виробництва виникає ситуація недостатнього споживання. Також капіталісти схильні частину свого доходу направляти на нагромадження, що також призводить до того, що не вся вироблена продукція знаходить реалізації. Тобто з початку становлення промислового капіталу економіка, на думку С. Сісмонді, приречена існувати у стані кризи.

Неминучість криз є одночасно саме тією важливою особливістю функціонування промислового капіталу, що обумовлює його розвиток та існування. Найглибшого дослідження циклічність розвитку промислового капіталу здобула у працях К. Маркса. Він показав, що сфера обігу лише виявляє кризовий стан капіталістичного виробництва, а не є його причиною. Суперечність між виробництвом та споживанням є однією з виявів головної суперечності капіталізму – між суспільним характером праці та

приватнокапіталістичною формою привласнення результатів праці. Тому криза перевиробництва є не постійним явищем капіталістичного виробництва, а періодичним. Маркс визначав промисловий цикл як сукупність фаз: кризи, депресії, пожвавлення та підйому. Формування циклу починається з фази кризи. «Криза створює нову матеріальну основу для наступного циклу оборотів» [1, с. 208].

Намагаючись отримати все більшу додаткову вартість, капіталісти збільшують темпи нагромадження капіталу. Відбувається розширене відтворення суспільного виробництва. Воно потребує випереджуючих темпів зростання виробництва засобів виробництва. Існування суперечності між неорганізованістю суспільного виробництва в цілому та його організованістю на окремому підприємстві зумовлює виникнення значних диспропорцій відтворення. В результаті цього виникає перевиробництво, що характеризується існуванням нереалізованої продукції та зниженням цін. У результаті відбувається зниження норми прибутку. Таким чином настає фаза кризи. Функціонуючий основний капітал опиняється морально застарілим, так як стає нездатним приносити своєму власнику відповідну норму прибутку. Витримати даний період виявляються спроможними підприємства, які мають високий рівень продуктивності праці. У результаті скорочення суспільного виробництва об'єми виробництва стають відповідними попиту. Настає фаза депресії, для якої характерними є низький рівень виробництва та відносна стабільність цін. Науково-технічний розвиток дає змогу залучати більш продуктивні елементи основного капіталу, що забезпечують більшу норму прибутку. Він зумовлює швидке моральне старіння наявного основного капіталу, тому капіталісти стають вимушеними замінити його застарілу частину. Отже поступово виникає підвищення попиту та цін, які, в свою чергу, стимулюють залучення нового капіталу та розширення виробництва. Тобто відбувається фаза пожвавлення. Збільшується попит на засоби виробництва, все більше розповсюджується застосування вдосконаленої техніки та технології. Після того, як рівень виробництва стає вищим, ніж передкризовий, настає фаза підйому. Зростання цін та високі темпи нагромадження знову підштовхують диспропорційність відтворення. Загострення суперечностей стане надалі виявленим з настанням кризи.

Періодичність промислових циклів пояснюється особливістю оновлення основного капіталу. Вона визначається середнім строком функціонування промислового обладнання. Оновлення є результатом прогресу науки та техніки. Так, К. Маркс відзначав, що якщо, з одного боку, розвиток основного капіталу продовжує життя промислового капіталу, то, з іншого боку, воно скорочується внаслідок постійних переворотів у засобах виробництва, що відбуваються все частіше [1, с. 208].

М. І. Туган-Барановський вбачав причину циклічних коливань у наявності диспропорцій розвитку виробництва. У своєму дослідженні вчений приділяв увагу визначенню особливостей руху позичкового капіталу. Він зазначав, що позичковий капітал нагромаджується постійно, проте перетворюється у продуктивний капітал лише у певні періоди. Під час підйому відбувається вільне перетворення позичкового капіталу у продуктивний. Настання кризи характеризується високим рівнем позичкового відсотку, так як відбувається значне підвищення попиту на позичковий капітал, який потрібен капіталістам у якості грошового капіталу. При цьому розміри позичкового капіталу різко скорочуються. Падіння цін та прибутків, у свою чергу, все більше загострює потребу у грошовому капіталі. Після хвилі банкрутств та досягнення відповідності між виробництвом та споживанням позичковий відсоток знижується, так як зникає потреба у залученні додаткового грошового капіталу. Поступово з поживленням та підйомом збільшуються розміри позичкового капіталу, що може бути направленим у форму продуктивного. Відбувається новий цикл. Таким чином, періодичність пояснюється наявністю позичкового капіталу. Його виснаження спонукає кризи, а наявність та доступність підтримує поживлення та підйом.

Під час поживлення та підйому деякі галузі надмірно розширюють виробництво, великого значення набуває спекулятивний попит, що ще більше погіршує ситуацію. У результаті порушується пропорційність виробництва. Туган-Барановський вважає, що у роки застою нагромаджені грошові капітали не можуть перетворитися на продуктивний капітал, тому що розширення виробництва без завдання шкоди виробникам потребує певної пропорціональності розміщення капіталу. Якщо б вільний капітал розподілявся пропорційно між усіма галузями промисловості, то розширення виробництва відбувалося б без

переповнення товарного ринку. Але, через неорганізованість народного господарства, пропорційне розміщення вільного капіталу наштовхується на великі труднощі економічного та технологічного характеру. Як бачимо, М. І. Туган-Барановський добре дослідив такий прояв головної суперечності капіталізму, як загальна неорганізованість суспільного виробництва та його організованість на окремому підприємстві. Вільний грошовий капітал нагромаджується, проте не може знайти застосування. Незадіяний капітал не приносить доходу власникам, тому він енергійніше намагається проникнути у промисловість. Тож з часом вільного грошового капіталу стає настільки багато, що він проникає у промисловість. Тоді настає епоха промислового підйому. Таким чином, під час застою нагромаджується вільний грошовий капітал; потім настає нова епоха пожвавлення промисловості, коли цей капітал витрачається, далі виникає криза і т. д. [2, с. 321 – 322].

Підсумовуючи, варто відзначити, що М. І. Туган-Барановський ставить вкрай важливу та актуальну проблему перетворення нагромадженого позичкового капіталу у продуктивний. Вона здобула подальшого дослідження у роботах Дж. М. Кейнса з формулюванням «переведення заощаджень у інвестиції».

Дж. М. Кейнс вважав, що циклічність економіки залежить від змін граничної ефективності капіталу та норми відсотку. При цьому важливим фактором є очікування майбутнього доходу від здійснення інвестицій. Це очікування, на думку Кейнса, зумовлене, головним чином, психологічними факторами. Наприклад, низький рівень відсотку та оптимістичні очікування доходу від капіталовкладень є умовами для пожвавлення інвестиційних процесів. Циклічний рух виробництва уявляється результатом взаємодії між рухом національного доходу, споживанням, інвестиціями та психологічними факторами. Так, ключовим положенням теорії Кейнсу є твердження, що саме ефективний попит є тим фактором, що визначає динаміку виробництва. У зв'язку з дослідженням динаміки виробництва важливим відкриттям став так званий основний психологічний закон. Він полягає у тому, що зі зростанням доходу зменшується його частка, яка витрачається на споживання, та, відповідно, збільшується частка, призначена для заощадження. Таким чином, під час пожвавлення та підйому, коли зростають доходи, спостерігається

зменшення частки доходу, що йде на споживання, а значить і зменшується ефективний попит. Тому важливою проблемою постає поглинання збільшених об'ємів заощаджень відповідним попитом на інвестиції. Підсумовуючи роботи Кейнсу, В. А. Цветков відзначив, що коливання інвестицій навколо заощаджень створює економічний цикл, у якому бум характеризується як період, коли інвестиції перевищують заощадження, а депресія є періодом, коли інвестиції падають нижче нормального рівня заощаджень [3, с. 202]. Кейнс зробив висновок про необхідність стимулювання сукупного попиту. Він відстоював ідею про доцільність втручання держави в економічні процеси, так як економіка втратила здатність до саморегулювання. Якщо раніше важливим інструментом для саморегулювання був рівень цін, то через процеси монополізації він більше не здатний відображати дійсного стану економіки. Теорія Дж. М. Кейнса стала основоположною для розробки різноманітних програм державного антициклічного регулювання. Ідея полягає у тому, щоб стимулювати сукупний попит у період спаду, та обмежувати його у період підйому. Це дасть змогу зменшити глибину коливань, зробити економічний розвиток більш плавним.

М. І. Звєряков досліджуючи можливості застосування кейнсіанської моделі в національній економіці вказував що вона не пропонує універсальних рецептів які б діяли автоматично і давали позитивні результати в будь-якій країні. Корисним є саме метод аналізу Дж. М. Кейнса що може допомогти якнайкраще зрозуміти господарські процеси. Завдання стимулювання попиту є звичайно важливим для української економіки. Проте варто враховувати її специфіку. Так наприклад сировинні галузі є досить монополізованими що дає змогу їх підприємствам отримувати монополістичні прибутки та припинити рента. Тоді як для підприємств обробної промисловості характерним є досить низький рівень заробітних плат. Як вказує М. І. Звєряков при існуючій системі розподілу доходів збільшення фінансування державних соціальних програм не здійснить істотного впливу на динаміку споживчого попиту. Без зміни цієї системи неможливо розраховувати на зростання як споживчого попиту так і інвестиційного. Причиною недостатнього інвестиційного попиту в українській економіці виступає існуюча система розподілу сукупної додової вартості між галузями. Низький рівень рентабельності та відповідно недостатній інвестиційний попит в обробних галузях обумовлені тим що на них припадає невелика частина сукупної додової вартості. Тоді як напівпрямі доходи сировинних галузей виробництва яких зорієнтовано для експорту використовуються для формування досить обмеженого інвестиційного попиту. Специфіка розвитку сировинних галузей полягає в тому що їх капіталовкладення не створюють значного мультиплікаційного ефекту, не стимулюють розвитку галузей високотехнологічної

сфери. Обробні галузі (наприклад машинобудування) не отримують інвестиційних імпульсів від сировинних експортноорієнтованих галузей які відляють перевагу придбання необхідних компонентів за кордоном. Важливим зауваженням є те, що в вітчизняній економіці динаміка інвестицій не забезпечить від співвідношення норми прибутку і ставки відсотку. Зниження ставки відсотку не зможе вплинути на інвестиційну активність високопентабельних галузей так як величина пентабельності є низько диференційованою за галузями, і така відмінність має сталий характер [4, с. 8 – 10].

Досліджуючи довгі хвилі кон'юнктури, М. Д. Кондратьєв аналізував результати господарювання Англії, США, Франції та Німеччини за приблизно 150 років. У результаті свого дослідження, М. Д. Кондратьєв дійшов до висновку, що разом з короткостроковими та середньостроковими циклами існують більш тривалі цикли, що охоплюють приблизно 60 років. Вчений визначив перелік елементів, які, на його думку, найкраще характеризують стан народного господарства: національний капітал, кількість самодіяльного населення, виробництво засобів виробництва, виробництво предметів споживання, загальні розміри виробництва, народний дохід, заробітна плата, процент на капітал, сума земельної ренти та розмір нагромадження капіталу. Опираючись на вказані елементи, М. Д. Кондратьєв побудував модель, яка, як він підкреслює, допомагає визначити загальну тенденцію змін усіх головних елементів господарства, закон тренду його динаміки, встановити фазу розвитку, на якій знаходиться країна, здійснити загальний прогноз її розвитку [5, с. 503, 506]. Існування довгих хвиль пояснюється тим, що елементи капіталістичного господарства не знаходяться у стані рівноваги, а коливаються навколо її рівня. Разом з тим, сам рівень рівноваги також не є сталим. Через впровадження результатів науково-технічного прогресу змінюється загальний спосіб виробництва, а значить і рівень рівноваги. Це відбувається не поступово, а поштовхами. Отже, основою існування довгих хвиль є оновлення капіталу з тривалим строком служби, що призводить до радикальних змін матеріально-технічної бази суспільного виробництва, його структури. В залежності від темпів економічного зростання, М. Д. Кондратьєв визначав підвищувальну та понижувальну хвилі.

Важливого значення у дослідженні отримали інвестиційні процеси. Так, у М. Д. Кондратьєва можна знайти відгуки ідей його вчителя, М. І. Туган-Барановського, що стосуються важливості

руху позичкового капіталу. Він також показував, що під час підвищувальної хвилі виникає потужний попит на кредитні ресурси, що виражається у зростанні позичкового відсотку. Поступово розміри позичкового капіталу вичерпуються, а це, в свою чергу, приводить до скорочення виробництва та переходу до понижувальної хвилі. Кредит може як поглибити кризові явища, так і пом'якшити їх. М. Д. Кондратьєв вказував, що не дивлячись на загальну закономірність циклічного розвитку, визначену послідовність настання фаз циклу, кожен цикл є унікальним, оскільки він не може бути відокремленим від конкретно-історичних умов. Кожному циклу властивий свій рівень продуктивних сил та виробничих відносин.

Посилення значення та прискорення темпів науково-технічного прогресу призвело до виникнення досліджень його впливу на капіталістичне виробництво. У цьому напрямку визначальними є розробки Й. А. Шумпетера. Він вважав, що інноваційна діяльність є тим явищем, що рухає циклічність виробництва. Й. А. Шумпетер визначав інновацію як нову науково-організаційну комбінацію виробничих чинників, мотивованих підприємництвом. Підприємець здійснює інноваційну діяльність тоді, коли спрямовує засоби виробництва в нове русло. Вчений виділив такі види інновацій: виготовлення блага, яке є або винятково новим на ринку, або ж отримало нові характеристики; застосування нового методу виробництва або комерційного використання продукту; проникнення на новий ринок збуту; використання нового джерела сировини або напівфабрикатів; зміна організації виробництва [6, с. 158 – 159].

Сама природа виникнення інновацій визначає нерівномірність цього процесу. Він носить скоріш хвилеподібний характер. Зрозуміло, що для впровадження інновацій підприємцю необхідні інвестиції. Тому у період виникнення нововведень значно підвищується попит на інвестиції. Виходячи з цього, можна стверджувати, що під час виникнення хвилі інновацій доступність грошового капіталу є вкрай необхідною. Інакше існуючий науково-технічний потенціал країни буде нереалізованим. У зв'язку з цим вчений підкреслював важливість банківського кредиту та гнучкості грошової системи. Отже, саме інновації, на думку Й. А. Шумпетера, завдають поштовху суспільному виробництву до фази пожвавлення та підйому.

Теорія Й. А. Шумпетера є корисною для кращого розуміння інтеграції вітчизняного виробництва до світового інноваційного процесу. Аналіз технологічної структури вітчизняного виробництва показує, що йому властива багатоукладність. Так, досить низькою є частка виробництва продукції передового рівня. Приблизно 80 % промислової продукції належить до низьких та середньо-низьких технологій. Наприклад, в індустріально розвинених країнах сфера високих та середньо-високих технологій складає понад 60% промислового виробництва [7, с. 121]. Це свідчить про нерозвиненість вітчизняного промислового капіталу, відсутність його розвитку в одному темпі з хвилями інновацій.

Подальшого розвитку ідеї Й. А. Шумпетера та М. Д. Кондратьєва здобули у концепції технологічних укладів С. Ю. Глазьева. Він показує, що недоліком багатьох теорій економічного розвитку є відсутність визначення характеру технологічних змін, обмеження зображенням співвідношення елементів економічної системи. Характер реального функціонування економічної системи обумовлює уявлення про те, що технологічна структура суспільства є сукупністю галузей, кожна з яких розпадається на підгалузі, а вони, в свою чергу, розпадаються на виробництва та технологічні процеси. Вона є відображенням сформованого поділу праці. Технологічні зміни у галузевій структурі економіки можуть бути представлені як зміни взаємозв'язків між елементами, або ж як зміна численності елементів системи. При цьому, науково-технічний прогрес виражається як зміна коефіцієнтів відносних витрат ресурсів чи об'ємів продукції, що розподіляється, або ж як утворення нових галузей суспільного виробництва. С. Ю. Глазьев вказує на недосконалість такого вираження, так як воно не розкриває внутрішньої структури процесу, а також не надає належної інформації щодо характеру технологічних змін [8, с. 55]. Галузь, на думку вченого, є досить неоднорідним утворенням, оскільки технологічні процеси, що її формують, різняться за своїм технічним рівнем та якістю виробленої продукції. Тому зручніше для дослідження економічного розвитку обрати економічну структуру, головний елемент якої зберігає свою цілісність у процесі технологічних зрушень, а також є носієм технологічних змін. У якості такого елемента С. Ю. Глазьев розглядає сукупність технологічно зв'язаних виробництв – технологічну сукупність. Критерієм віднесення конкретного виробничого процесу до тої чи

іншої технологічної сукупності є ступінь його спеціалізації: якщо його продукція споживається всередині неї, то він є її складовою; якщо ж у нього є декілька різнорідних споживачів, то він є «виходом» відповідної технологічної сукупності, що пов'язана зі «входами» інших технологічних сукупностей. Кожна технологічна сукупність на «вході» споживає універсальні ресурси та забезпечує їх переробку у продукт, який входить до сфери кінцевого споживання, або ж використовується іншими технологічними сукупностями у якості «вхідного» ресурсу. Виникнення, розширення, стабілізація та занепад виробництв, що входять в одну технологічну сукупність, відбувається здебільшого одночасно.

Основна ідея концепції технологічних укладів полягає в тому, що технологічна пов'язаність породжує деяку синхронність в еволюції виробництв, які утворюють цілісність, що відновлюється. Саме це створює матеріальну основу циклічних коливань. Розвиток і розширення кожного технологічного процесу обумовлюється розвитком всієї групи пов'язаних технологічних систем. Технологічний уклад є самовідтворюваною цілісністю. Виходячи з цього, технічний розвиток економіки може відбуватись лише шляхом послідовної зміни технологічних укладів. Життєвий цикл кожного з них утворює зміст відповідного етапу техніко-економічного розвитку. На різних фазах життєвого циклу технологічного укладу змінюється співвідношення еволюційного і революційного, фондозберігаючого та працевзберігаючого НТП, спеціалізованих і універсальних, диверсифікованих та концентрованих виробництв.

У фазі становлення нового технологічного укладу існує значна кількість варіантів його базисних технологій. Конкуренція господарюючих суб'єктів, що застосували альтернативні технології, призводить до відбору декількох найбільш ефективних варіантів. Фаза зростання технологічного укладу характеризується розвитком його базисних виробництв, відбувається нарощування випуску невеликого числа універсальних моделей, який сконцентрований у небагатьох організаціях, що освоїли нову технологію. Зміна співвідношення цін сприяє підвищенню ефективності утворюючих новий технологічний уклад технологій, а з витісненням традиційного технологічного укладу – ефективності всього суспільного виробництва. Поступово з насиченням відповідних суспільних потреб, зниженням споживчого попиту і

цін на продукцію даного технологічного укладу, а також з вичерпанням технічних можливостей вдосконалення і здешевленням складових його виробництв зростання ефективності суспільного виробництва сповільнюється. В заключній фазі життєвого циклу даного технологічного укладу, що співпадає з фазою зародження наступного, відбувається подальше сповільнення темпів зростання, а також відносне, а можливо, й абсолютне зниження ефективності суспільного виробництва [9, с. 11 – 12].

Життєвий цикл технологічного укладу охоплює близько століття, при цьому період його домінування в розвитку економіки складає близько 40 років. С. Ю. Глазьев надав характеристику семи технологічних укладів, розкривши їх характер та зміст. Вчений зауважив, що для соціалістичної економіки життєвий цикл технологічного укладу приймав форму, яка приближена до прямої. Це було пов'язано з деформацією усіх циклічних процесів в умовах соціалістичної системи, а також з безперервним штучним нав'язуванням економічного зростання. Зрозуміло, що з формуванням ринкової економіки постає необхідність реконструкції технологічної структури вітчизняного господарства. Вона є необхідною для подолання трансформаційної кризи. С. Ю. Глазьев вказував, що формування нових контурів господарських відносин та подолання технологічної багатоукладності повинно відбуватися зі зростанням регулюючої ролі держави.

Висновок. За часів перебування України у складі СРСР кризові явища не мали характеру перевиробництва, так як радянська економіка не була капіталістичною. Спади були проявом системної кризи. Зі становленням ринкової економіки українська промисловість зберегла сировинну спеціалізацію. Висока залежність підприємств сировинної галузі від стану кон'юнктури на світовому ринку зумовила залежність від неї усієї економіки. Саме тому кризові явища вітчизняної економіки мають багато спільного з тими явищами, які відбуваються у розвинутих капіталістичних країнах. Відбулася свого роду синхронізація циклічного руху, вітчизняна економіка просто автоматично перенесла кризові явища на національний рівень. Проте варто розуміти, що існування зрілого промислового капіталу є надійною основою для відновлення фаз пожвавлення та підйому, тоді як вітчизняний промисловий капітал може й далі продовжувати деградувати. Його

криза є не циклічною за своєю природою. Так, перехід від адміністративно-командної економіки до ринкової зумовив виникнення трансформаційної кризи. Також через дещо односторонній розвиток одних галузей та відсталість інших українська економіка знаходиться у стані структурної кризи. Відсутність промислового циклу зумовлює відсутність належних механізмів, які здатні усувати диспропорції, оздоровлювати економіку, забезпечувати економічне зростання. Особливість кризового стану промислового капіталу робить неможливим існування його головної властивості – здатності до самозростання. Саме тому вітчизняна економіка потребує масового оновлення основного капіталу на основі передових технологій. Формування промислового циклу повинно стати стратегічною метою національної економічної політики. Розробка та впровадження дієвих заходів щодо його формування потребують скоординованої взаємодії держави та бізнесу. Проблеми становлення промислового капіталу потребують подальшого дослідження.

Література

1. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. Изд. 2-е. Т. 24 / К. Маркс. – Москва: Политиздат, 1961. – 649 с.
2. Туган-Барановский М. И. Периодические промышленные кризисы / М. И. Туган-Барановский. – М.: Директмедиа Паблишинг, 2008. – 479 с.
3. Цветков В. А. Циклы и кризисы: теоретико-методологический аспект / В. А. Цветков. – СПб.: Нестор-История, 2012. – 504 с.
4. Зверяков М. І. У пошуках виходу з кризи / М. І. Зверяков // Економіка України. – 2013. – №8 (621). – С. 4–21.
5. Кондратьев Н. Д. Большие циклы конъюнктуры и теория предвидения. Избранные труды / Н. Д. Кондратьев. – М.: Экономика, 2002. – 767 с.
6. Шумпетер Й. А. Теория экономического развития / Й. А. Шумпетер. – М.: Прогресс, 1982. – 455 с.
7. Данілов О. Д., Вдовиченко А. М. Технологічна структура інвестицій, інновацій та випуску промислової продукції в Україні / О. Д. Данілов, А. М. Вдовиченко // Фінанси України. – 2008. – №5. – С. 116–124.

8. Глазьев С. Ю. Теория долгосрочного технико-экономического развития / С. Ю. Глазьев. – М.: Владар, 1993. – 310 с.

9. Глазьев С. Ю. Современная теория длинных волн в развитии экономики / С. Ю. Глазьев // Экономическая наука современной России. – 2012. – №2 (57) – С. 8–27.

1. Marks, K. Engels, F. (1961). Sochineniya [Writings], 2nd ed, vol. 24, Moscow: Politizdat [in Russian].

2. Tugan-Baranovskij, M. I. (2008). Periodicheskie promyshlennye krizisy [Periodic industrial crises], Moscow: Direktmedia Publishing [in Russian].

3. Cvetkov, V. A. (2012). Cikly i krizisy: teoretiko-metodologicheskij aspekt [Cycles and crises: theoretical and methodological aspect], Saint-Petersburg: Nestor-Istorija [in Russian].

4. Zvieriakov, M. I. (2013). U poshukakh vykhodu z kryzy [In seeking the exit from the crisis]. Ekonomika Ukrainy [The economy of Ukraine], No 8 (621), pp. 4–21 [in Ukrainian].

5. Kondrat'ev, N. D. (2002). Bol'shie cikly konjunktury i teoriya predvideniya. Izbrannye trudy [Big cycles of conjuncture and theory of foresight. Selected works], Moscow: Jekonomika [in Russian].

6. Shumpeter, J. A. (1982). Teoriya jekonomicheskogo razvitija [The theory of economic development], Moscow: Progress [in Russian].

7. Danilov, O. D. Vdovychenko, A. M. (2008). Tekhnolohichna struktura investytсий, innovatsий ta vypusku promyslovoi produktsii v Ukraini [Technological structure of investments, innovation and industrial production in Ukraine]. Finansy Ukrainy [The finance of Ukraine], No 5, pp. 116–124 [in Ukrainian].

8. Glaz'ev, S. Ju. (1993). Teoriya dolgosrochnogo tehniko-jekonomicheskogo razvitija [The theory of long-term economic and technological development], Moscow: VlaDar [in Russian].

9. Glaz'ev, S. Ju. (2012). Sovremennaja teoriya dlinnyh voln v razvitii jekonomiki [The modern theory of long waves in the economic development]. Jekonomicheskaja nauka sovremennoj Rossii [Economic science of modern Russia], No 2 (57), pp. 8–27 [in Russian].

Рецензент: Звєряков М. І., д.е.н., професор, член-кореспондент НАН України, ректор ОНУ.

10.04.2015